

השחתת הזקן

נועם ברנפלד שיעור ד'

איסור הגילוח בהשחתה

הגמרא במסכת מכות (כ"א ע"א) דנה באיסור השחתת הזקן, ומסיקה מלשון הפסוק שאיסור השחתת הזקן נעשה רק כאשר מתקיימים שני תנאים - גילוח והשחתה:

ואינו חייב עד שיטלנו בתער. תנו רבנן: ופאת זקנם לא יגלחו - יכול אפילו גלחו במספרים יהא חייב? תלמוד לומר: לא תשחית. אי לא תשחית, יכול אם לקטו במלקט ורהיטני יהא חייב? תלמוד לומר: לא יגלחו, הא כיצד? גילוח שיש בו השחתה, הוי אומר זה תער.

וכן פסק בשולחן ערוך (יורה דעה קפא, י) שמותר להתגלח במספריים, אפילו כעין תער:

אינו חייב על השחתת פאת הזקן אלא בתער. אבל במספרים מותר, אפילו כעין תער.

מהגמרא הנ"ל משמע שמלקט ורהיטני (פינצטה) משחיתים - כלומר ההשחתה היא בכך שמשאיר את העור חלק למשעי ללא זקן כלל. מצד שני, השולחן ערוך אומר שמספריים יהיו מותרים אפילו כעין תער, ומשמע מזה שגם אם הגילוח בהם ייעשה כמו בתער - חלק לגמרי - יהיה מותר.

גדר השחתה

כדי לברר נקודה זו, עלינו להבין מהי השחתה. נחזור לשורש המילה. נאמר רבות "השחתה" בתנ"ך. לדוגמה, בהפיכת סדום ועמורה (בראשית יט, יג): "כִּי מִשְׁחָתִים אֲנַחְנוּ אֶת הַמָּקוֹם הַזֶּה". האם כוונת המלאכים לכיליון, או להשמדה מאסיבית, אפילו אם לא כילו את העיר? בעל ה'כתב והקבלה' בחר באפשרות השניה. הגדרתו להשחתה היא השמדה רבה ומהירה - ולענייננו, נטילת כמות רבה של זקן וחתיכתו כאחת. זה נעשה על ידי תער, מה שאין כן במספריים שנעשה כאחד אחד. למרות דברי הכתב והקבלה, רוב הפוסקים הבינו שהשחתה היא עקירת השערה מהשורש. הריב"ן (מכות כ"א ע"א) כתב:

ת"ל לא תשחית - ומספרים אינן משחיתים שאין חותכין שיער בצד עיקר כתער.

והתוספות (נזיר מ' ע"ב, ד"ה 'דתניא') כתבו:

ובמספרים ליכא השחתה שאינו נוטל השער מעיקרו ושרשו.

נחזור לשאלתנו המקורית: אם אכן לפי הגמרא ההשחתה היא בהשארת עור חלק, כיצד התיר השולחן ערוך מספריים כעין תער, שהרי לפי זה הן גם משחיתות וגם נחשבות גילוח האסור מהתורה?

כדי לענות על שאלה זו יש להבין מהיכן לקח השולחן ערוך את הביטוי "כעין תער".

מספריים כעין תער

ראשית, נראה את פסיקת הרמב"ם (עבודה זרה פ"ב ה"ז) בנושא:

דרך כהני עובדי כוכבים היה להשחית זקנם, לפיכך אסרה תורה להשחית הזקן, וחמש פאות יש בו: לחי העליון ולחי התחתון מימין וכן משמאל ושבולת הזקן. ולוקה על כל פאה ופאה ואם נטלן כולן כאחת לוקה חמש. ואינו חייב עד שיגלחנו בתער שנאמר ולא תשחית את פאת זקנך גילוח שיש בו השחתה, לפיכך אם גלח זקנו במספריים פטור, ואין המתגלח לוקה עד שיסייע, ואשה מותרת להשחית זקנה אם יש לה שיער בזקן, ואם השחיתה זקן האיש פטורה.

גם הרמב"ם פוסק שמוותר לגלח במספריים (אמנם יש מחלוקת למה הוא התכוון ב"פטור"). ה'כסף משנה' פירש את זה כהיתר, אם כי הוא לא מזכיר את העניין של "כעין תער", כלומר ישנה אפשרות לומר שהוא יאסור לגלח ב"כעין תער".

הגמרא בנזיר (נ"ח ע"ב) דנה בגילוח כל הגוף בתער ומחלקת בין תער - שאסור, לבין "כעין תער" - שמותר:

אמר רב: מיקל אדם כל גופו בתער. מיתיבי: המעביר בית השחי ובית הערוה - הרי זה לוקה! הא בתער, הא במספריים. והא רב נמי בתער קאמר! כעין תער. אמר רבי חייה בר אבא אמר רבי יוחנן: המעביר בית השחי ובית הערוה - לוקה. מיתיבי: העברת שיער אינה מדברי תורה אלא מדברי סופרים! מאי לוקה נמי דקאמר? מדרבנן.

ומסביר רש"י (שם, ד"ה 'כעין תער') שהכוונה היא שהכלי (מספריים) יהיה סמוך לבשר כמו תער: "שגזז במספריים בסמוך לבשר כעין תער". אמנם עדיין קשה להסיק מכאן עד כמה "כעין תער" דומה לתער ממש.

ישנו מקור קדום יותר, המופיע בספרא (קדושים ג, ו):

ולא תשחית את פאת זקנך מה תלמוד לומר לפי שנאמר ופאת זקנם לא יגלחו, זקנך. יכול אפילו לקטן במלקט וברהיטני יהיה חייב? תלמוד לומר וזקנם לא יגלחו, הא כיצד גילוח שיש בו השחתה הוי אומר זה תער.

אמנם יתכן וזו טעות, כיוון שהספרא מביא את לשון הברייתא במכות אבל מוסיף מילה שלא הופיעה בגמרא - "כבתער". ואכן הגר"א בהגהותיו על הספרא מעיר שהמילה "כבתער" מיותרת, ויכול להיות שלדעתו ההוספה מאוחרת, כי הרי במקור במכות היא לא מופיעה.

מקור נוסף לביטוי "כעין תער" מופיע ברמב"ם בהלכות נזיר (פ"ה הי"א), לגבי נזיר שהתגלח שחייב מלקות והתנו את חיובו באורך השערה:

נזיר שגלח שערה אחת לוקה בין בתער בין בזוג והוא **שקצצה מעיקרה כעין תער**, וכן אם תלשה בידו לוקה, אחד המגלח ואחד המתגלח שנאמר תער לא יעבור על ראשו, **ואם הניח ממנו כדי לכוף ראשה לעיקרה אינו לוקה שאין זה כעין תער**.

לפי הרמב"ם יש טווח מה נקרא כעין תער - מעיקרה מהשורש (שזו השחתה) עד כדי פחות מ'לכוף ראשה לעיקרה' (שכבר אי אפשר לכפוף את השערה). אם אכן השולחן ערוך נקט כלשון הרמב"ם, הרי הגילוח "כעין תער" מתחיל כבר מעיקרה מהשורש. אפשרות זו בעייתית, שהרי יש פה גילוח והשחתה כאחד!:

ניתן לחלק בין המקרים, שהרי אצל נזיר כל איסור הגילוח קשור לעניין של גידול שיער, בשונה מגילוח זקן שעניינו השחתה.

הגמרא בנזיר (ל"ט ע"ב) מדגישה שאיסור הגילוח נובע מהפסוק "קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו":

נזיר שגילח בין בתער בין בזוג, או שסיפסף כל שהוא - חייב. תנו רבנן: תער - אין לי אלא תער. תלש, מירט, סיפסף כל שהוא מנין? תלמוד לומר **קדוש יהיה גדל פרע שער ראשו**.

ניתן להסיק מכך שעניינו של הנזיר הוא בגידול השיער בכלל, ולכן כשאין לו שיער באורך שיוכל להיקרא שיער, הרי זה כאילו לא גידל שיער.

גם **בתוספות** (שם, ד"ה 'ושיירו בו') מובא שאם הנזיר התגלח, בוחנים אם נשאר לו שיער באורך שנחשב שיער:

ושיירו בו כדי לכוף ראשו לעיקרו - בכל שער ושער [שיעורא] בעלמא הוא ובסמוך אמר שבו ליגדל השער בז' ימים **ובכך יש חשיבות שער**.

לכן, כשהרמב"ם מביא את ה"כעין תער" בנזיר הוא מתכוון בהקשר של גידול שיער ולא השחתה. אי לכך גם נופלת הסברה שהשולחן ערוך השתמש בלשון הרמב"ם בהקשר המספריים.

עוד מקור שממנו יכול להיות שהשולחן ערוך לקח את המושג "כעין תער" הוא התוספות בנזיר (מי' ע"א, ד"ה 'ובתער'), שם הא מזכיר ש"כעין תער" הוא עקירה מהשורש:

[ונראה] (פ"י) דקאי ארישא דאינו לוקה אלא בתער אבל הוא סותר כי נמי אינו כעין תער אלא [ברוב] ראשו סותר [היכא] **דלא שיירו בו כדי לכוף אף על גב דלא הוי כעין תער** ופריך בתער אין דוקא לוקה בשאר מעבירין לא הא תנן נזיר שגילח בין בתער בין בזוג בין בשפשוף כל שהוא חייב אלא אימא **כעין תער שעוקר השער ומשחיתו מעיקרו**.

לאחר חיפוש אחרי המושג "כעין תער" בגמרא, נראה כי האזכור היחידי של המושג אכן מופיע בהקשר של נזיר, ולכן חייבים לומר שהשולחן ערוך לקח את המושג משם, למרות שהנושא שם הוא גידול שיער ולא השחתה.

בסופו של דבר נשארנו עם שתי אפשרויות: "כעין תער" = עקירת שיער עד לכוף לעיקרו, כשיטת הרמב"ם, או "כעין תער" = עקירת שיער נטו, כשיטת התוספות. בכל מקרה ברור שהתוספות חולקים על הרמב"ם - הרמב"ם סובר שפחות מלכוף לעיקרו זה כבר כעין תער, בעוד שהתוספות אומרים בפירוש שבמקרה כזה זה עדיין לא יהיה כעין תער (כך כתב גם בלחם משנה על הרמב"ם בנזיר).

דעת השולחן ערוך ב'כעין תער'

נחזור שוב לשולחן ערוך (יורה דעה קפא, י):

אינו חייב על השחתת פאת הזקן אלא בתער, אבל במספרים מותר, **אפילו כעין**

תער.

אם השולחן ערוך סובר כדעת הרמב"ם, אז לכאורה ההיתר שלו יהיה רק אם ישארו קצת שערות, אמנם לא חייב שיהיו ארוכות, אבל ודאי שלא יחשב כהשחתה (למרות שמצד האמת הרמב"ם מחשיב גם את ההשחתה כ"כעין תער", אבל נראה לומר שבמקרה כזה לעניין הזקן הוא יגיד שזה כמו תער ממש).

אבל השולחן ערוך לא אומר סתם מספריים כעין תער כמו במקומות אחרים, אלא הוא מוסיף מילה שלכאורה משנה את המשמעות של פסיקת ההלכה כאן: "**אפילו**". מכאן ניתן להבין שהוא מקל בעניין המספריים. ונבאר: אם הוא יסבור כרמב"ם, איפה הקולא המיוחדת שהוא מתייחס אליה? הרי זה ברור שאין השחתה אם נשאר זקן! אלא חייבים לומר שיש פה יותר קולא. אמנם אי אפשר לומר שהוא נקט כשיטת התוספות, כי פה באמת תהיה השחתה (**כעין תער** = **שעוקר השער ומשחיתו מעיקרו**), לכן נציע אפשרות חדשה: השולחן ערוך אכן פסק שמותר להשתמש במספריים באופן כזה שישאיר את הפנים חלקות וזו הקולא. והרי יש פה השחתה?! לא, אין השחתה בהשאת הפנים חלקות, ההשחתה הכתובה היא עקירה מהשורש, ובגילוח עם מספריים אפילו שלא נשאר שיער מורגש עדיין נשארה שיערה בשורש הזקן. ולכן במלקט ורהיטני תהיה השחתה - שעוקרים מהשורש, וגם בתער תהיה השחתה, כמו שכותב הריב"ן, שעוקר מהשורש. ולכן במספריים לא תהיה השחתה **אפילו** אם ישאיר את עור הפנים חלק מכיוון שלא עוקר מהשורש, וזו כוונת השולחן ערוך שכתב "מספריים כעין תער" - שיהיה כמו תער בכך שמשאיר עור פנים חלק. הצעה זו נאמרה כבר אצל אחרוני הפוסקים.

שיטת פוסקי הדור

הרב עובדיה יוסף זצ"ל בשו"ת יביע אומר (חלק ט, יורה דעה י) מביא כמה מקורות להקל במכונות גילוח, ואחד המקורות הוא שו"ת מנחת שלמה של הרב אויערבך. העיקרון שהוא מביא בשמו הוא שמכונת הגילוח שמשמשת **כמספריים** ולא מורידה את כל השערה, בשונה מהתער שמשחית לגמרי, ולכן אפשר לצרף את הקולא הזאת לגילוח במכונה:

והגאון רבי שלמה זלמן אויערבך בשו"ת מנחת שלמה ח"ב (סי' צו אות ו) כתב סברא להקל בזה, שבאמת יש חילוק גדול בין מכונת גילוח לתער, **שהתער מוריד**

ממש את כל השער שבולט מהבשר עם השורש, ואילו במכונת גילוח מוכרח להשאיר שם משהו, ומה שנראה חלק כמו בתער, הוא משום שדרך מכונת הגילוח להוציא לחוץ חלק מן השיער הטמון בעור הבשר, שאפשר לקרותו שורש, ומאותו השער נשאר מקצת בשעת הגילוח, אלא שאחר כך הוא חוזר ונכנס לתוך עור הבשר, ולכן נראה עור הבשר חלק ממש כמו בתער. ע"ש. ושפתים ישק. ועל כל פנים כשאינו מהדק המכונה על עור הפנים יש לסמוך על סברא הנ"ל להקל.

אמנם הרב אויערבך (שם) כותב שאינו יודע אם לאסור או להתיר :

צדדי הספק והטעמים של בעל חזו"א זצ"ל מעולם לא שמעתי, אך טעמא דמספקא לי הא מלתא הוא מפני שבאמת חלוק טובא מתער, כי התער מוריד ממש את כל השער שבולט מהבשר ואילו במכונת גלוח מוכרח תמיד להשאיר משהו, ומה שנראה חלק כמו בתער הוא משום דדרך של מכונת גלוח להוציא חלק מהשער שטמון בתוך הבשר – אשר אפשר לקרותו שורש – לחוץ, ומאותו השער שפיר נשאר מקצת בשעת הגלוח אלא שאח"כ הוא חוזר ונכנס לתוך הבשר, ולכן נראה הבשר חלק ממש כמו בתער. ומספקא לי טובא מי אזלינן בתר סוף שנעשה ממש חלק כמו בתער או בתר שעת גילוח ובהיא שעתא הרי נשאר מקצת מהשער בחוץ, ולא דמי לתער דבשעה שמגלח הוא מוריד ממש כל השער, ולכן איני יודע להורות בזה לא להתיר ולא לאיסור.

ועדיין, ההצעה לעיל לא תואמת את הרעיון של הרב אויערבך. מה שהרב בא לומר הוא שהצד להתיר את מכונת הגילוח הוא מצד זה שבשעת הגילוח השערה יוצאת החוצה ונחתכת באופן שנשאר שיער מחוץ לעור (לאחר מכן היא שוקעת חזרה לתוך העור וזה הצד לאסור). כלומר, הרב אויערבך מביא רעיון זה גם לאלה שאוסרים אם נשאר שיער רק בשורש, כי במצב שתיארנו תישאר שיערה מחוץ לעור הפנים (לזמן מסוים). אמנם, הרב עובדיה לא הזכיר את החילוק של "שעת הגילוח" שנשאר שיער מבחוץ, אלא התייחס רק לחילוק בין התער למכונת הגילוח בעניין השיער שנשאר בשורש.

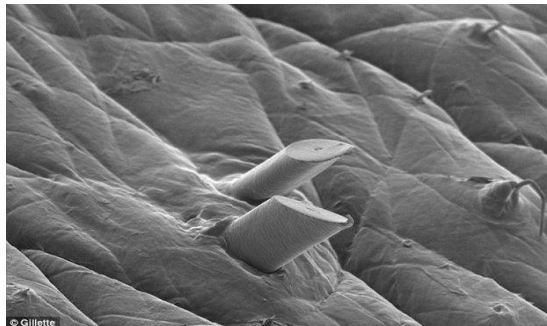
ונראה להקשות על כך שהשולחן ערוך יתיר גילוח עם מספריים באופן שישאיר את הפנים חלקות. הרי בתקופתו לא יכלו לרדת לרזולוציות נמוכות עד כדי גילוח עם מספריים במקום כל כך קרוב כך שהפנים יהיו חלקות. לכן, לא יכול להיות שהוא יתיר מספריים כעין תער באופן שמבחוץ לא יראה שיער אבל בשורש ישאר.

אמנם אם נצרף את הרעיון של הרב אויערבך נוכל להתיר: אם ההיתר הוא רק אם משאיר שיער מבחוץ, הרי שגם אצל השולחן ערוך הייתה אפשרות למתוח את שיער הזקן כך שיצא מקצתו החוצה, יקצץ על ידי המספריים בסמוך לבשר באופן שנשאר שער מבחוץ, ולאחר הקציצה השיער חוזר פנימה, בדיוק כמו בתיאור של הרב אויערבך. ונראה שאם כל מי שאמר שההשחתה היא בעקירה משהשורש יראה את התיאור הזה יתיר לגלח בצורה הזו.

ממצאים חדשים בנושא הגילוח

על אף כל הנ"ל, ישנו מקור הסותר את כל מה שהסקנו עד עכשיו. מקור זה משנה את הבנת ההשחתה גם בדברי מפרשי הגמרא.

בתחילת הסוגיה הנחנו הנחה - כל מה שמשחית ומגלח אסור וזה תער, כלומר תער משחית, ומצאנו בהרבה מקומות שכוונת 'משחית' הוא עקירה מהשורש לפחות בתער (שזה אפילו לפי הרמב"ם). לפי זה אמרנו שמספריים כעין תער בשולחן ערוך זה אפילו בפנים חלקות כל עוד לא נעקר מהשורש כתער. **אבל** לפי ממצאים מיקרוסקופיים נראה שהתער לא עוקר מהשורש, ולא רק זה אלא הוא גם משאיר שיער מחוץ לשטח הפנים:

ניתן לראות את עור הפנים **לאחר** הגילוח בסכין, נראה מזה שגם בתער אין "השחתה".

עכשיו אנחנו נכנסים לשאלה אחרת, האם התורה מורה דבר שניתן להבחין רק בתנאים מיקרוסקופיים. לכאורה, אם נטען שכן, אז ההשחתה האמורה בתורה לא נוגעת לאף כלי גילוח, אפילו בתער! איך יהיה אפשר לומר זאת? הרי הגמרא בעצמה אמרה שהתער משחית.

אם כן, התורה לא אסרה רק את המצב שבו נעקר לגמרי מהשורש, או לפחות נחתך עד כדי מצב חלק - כי אין גילוח כזה, ואם היה כזה קל וחומר שתאסור אותו. אלא ברור שהיא אסרה תער, וברור שההיתר של השולחן ערוך קביל גם בתנאי מעבדה. ניתן לתרץ ולומר שהתורה אסרה גילוח שלא נראה ולא מורגש בו זקן וזו **השחתה** - כתער, והתירה מספריים

אפילו כעין תער - שיהיו קרובים לבשר כתער, מכיוון שהתוצאה הסופית של מספריים (ולא מכונת גילוח) היא השארת זיפים נראים ומורגשים. כלומר התורה לא דיברה על הסתכלות מיקרוסקופית של בני אדם, אלא על הסתכלות רגילה בלי עזרים חיצוניים.

לאור הבנה זו נחזור לשולחן ערוך. מהיכן לקח את הביטוי "כעין תער"? הכי סביר לומר שהוא לקח את ה"כעין תער" מהרמב"ם ולא מהתוספות, שהרי לפי תוספות "כעין תער" יחשב כבר השחתה ולפי הרמב"ם יש טווח עד ללכוף ראשו, ולכן ההיתר לשולחן ערוך הוא כל עוד לא הושחת מעיקרו (ולפי מה שהבנו שנראה ומורגש חלק).

לפי כל האמור לעיל ניתן לחלק את דרכי הגילוח כיום לכמה קבוצות:

סכין - יהיה אסור לכולי עלמא שמשחית ומגלח.

מספריים - יהיה מותר אפילו כעין תער, כל עוד נשאר זיפים.

מכונת תספורת - עובד על עיקרון המספריים - צד אחד נח ואחד נע, ומכיוון שגם במספר נמוך יישארו זיפים נראים ומורגשים יהיה מותר להתגלח בו.

מכונת גילוח - בחלק ממכונות הגילוח פעולת החיתוך נעשית כמספריים ובחלק זה יותר בעייתי. דבר ראשון צריך קודם לבדוק שהסכין החותכת לא תיגע בעור הפנים, כי אז זה כבר יהיה ממש תער. לפי האמור לעיל צריך שיישארו לאחר הגילוח זיפים נראים ומורגשים כדי שלא יחשב השחתה, שזה כבר יותר נדיר במכונות גילוח, במיוחד בדגמים המרובים שעובדים בשיטת lift and cut, שלפי התצלומים שהובאו בתחומין (כרך כב עמוד 449) התוצאה של הזקן יותר גרועה משל הסכין, כי לפיהם לא נשאר שיער בכלל בחוץ אלא נשאר קצת בתוך העור.

לא באתי לאסור דבר שרבים הורו להקל בו, אבל אביא את מסקנת הרב עובדיה (שם) על הנושא:

מסקנא דדינא כל איש שיכול לגדל זקנו או לתקנו במספריים שלא כעין תער, תבא עליו ברכה, אבל אלו שאינם יכולים, הן מפני סיבות של פרנסה, הן מפני שעלול לגרום הדבר לעורר מחלוקת בבית, ומגלחים זקנם במכונת גילוח חשמלית, יש להם על מה שיסמוכו, ובלבד שיזהרו שלא להדק את המכונה אל עור הפנים, כדי שלא יעקר השיער משרשו. והמזהיר והנזהר ירבה שלומם כנחר.

כלומר עדיף להתגלח בצורה אחרת, ואם זה לא אפשרי אז גם כשמשתמשים במכונת גילוח צריך להשתדל לא להדק את המכונה. הרב עובדיה מסביר שלא יצמיד את המכונה כדי שלא לא יהיה כפסיק רישא שמשחית את הזקן. ברגע שלא מצמידים את המכונה, הגילוח

נעשה כדבר ש"אינו מתכוון" - אינו מתכוון להשחית הזקן וישנו ספק אם הסכין תוריד את השערה עד הסוף או לא¹.

¹ הערת העורך: יש לציין כי יש גישות מחמירות יותר המצריכות מגן עבה והורדה של החלק המושך את השערה. ויש המקילים כמסקנה במאמר על פי דברי הגר"מ פינשטיין המובא ביביע אומר (יורה דעה ט, י אות יח) או על פי הרב רבינוביץ בספרו מלומדי מלחמה (עמוד 274).